

УДК 811.111=03:81'255.4:81'253+371.134

Т. В. ГАЛЬЧАК

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УСНОГО ПЕРЕКЛАДАЧА В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Розглянуто модель формування професійної компетентності усного перекладача в процесі навчання у вищій. Встановлено залежність успішної діяльності перекладача від комплексу вмінь і знань, отриманих у ВНЗ. Запропоновано перелік складових компонентів професійної компетентності усного перекладача. Зроблено висновок, що компетентність в усному перекладі може бути визначена як узгодженість між якістю виконання роботи та рівнем підготовки.

Ключові слова: професійна компетентність, усний переклад, мовна кваліфікація, міжкультурне спілкування, фасилітація, ціннісно-орієнтоване спілкування.

Т. В. ГАЛЬЧАК

МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УСТНОГО ПЕРЕВОДЧИКА В ПРОЦЕССЕ УЧЕБЫ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Рассмотрена модель формирования профессиональной компетентности устного переводчика в процессе учебы в вузе. Установлена зависимость успешной деятельности переводчика от комплекса умений и знаний, полученных во время учебы в вузе. Предложен перечень составных компонентов профессиональной компетентности устного переводчика. Сделан вывод, что компетентность в устном переводе может быть определена как согласованность между качеством выполнения работы и уровнем подготовки.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, устный перевод, языковая квалификация, межкультурное общение, фасилитация, ценностно-ориентированное общение.

T. V. HALCHAK

THE MODEL OF FORMATION OF INTERPRETER'S PROFESSIONAL COMPETENCE WHILE STUDYING AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

The article discloses the model of formation of interpreter's professional competence while studying at higher educational establishment. It was determined the dependence of successful interpreter's practice upon the system of skills and knowledge obtained during studying at higher educational establishment. The list of components of interpreter's professional competence was offered. The judgment that the competence in interpretation could be defined as the conformity between quality of the work and level of qualification was represented as a conclusion.

Key words: professional competence, verbal translation, linguistic qualification, crosscultural intercourse, facilitation, valued-oriented intercourse.

Усний перекладач – це фахівець, що використовує лінгвістичні вміння як основний інструмент у своїй роботі. Він повинен володіти різноманітними мовними компетенціями, щоб належно виконувати свою роботу [14, с. 333]. Загальновідомим є той факт, що відповідно до обставин усний перекладач працює у різноманітних сферах суспільства (технічній, медичній, юридичній, освітній, громадських послуг та ін.). Така робота вимагає не лише знань певної термінології, інформації про специфіку професійних вмінь і навичок, а й володіння морально-

етичними нормами конкретної галузі діяльності. Тому можна стверджувати, що від сфери професійної діяльності перекладача залежить модель його професійної компетентності.

Високо цінується робота тих перекладачів, які готові працювати відразу у кількох сферах. Чим більшою кількістю спеціалізацій володіє перекладач, тим вищою є його професійна компетентність. За час професійної кар'єри усному перекладачу вдається реалізовувати свої професійні вміння у різних напрямках, іноді навіть дуже віддалених одна від одної, таких, наприклад, як гірничо-видобувна справа та робота з творами мистецтва. Ось чому усному перекладачу потрібно вважати себе медичним перекладачем, виконуючи свої професійні обов'язки у лікарні, а наступного дня, перебуваючи, до прикладу, в суді, він повинен бути судовим перекладачем і так само впевнено почувати себе у такому середовищі. Здавалося б володіння лексикою усіх найпоширеніших професій входить до складу кваліфікаційних вимог, що висуваються при підготовці фахівців у виші. Проте легкість такого перевтілення здобувається лише з досвідом і протягом тривалого періоду професійного становлення усного перекладача.

Метою статті є обґрунтування моделі формування професійної компетентності усного перекладача в процесі навчання у виші, встановлення залежності успішної діяльності перекладача від комплексу вмінь і знань, отриманих під час навчання у виші.

Більшість програм для підготовки перекладачів містять лише два головних параметри – лінгвістичні вміння й загальні уявлення з кількох спеціалізацій. Досвідчені перекладачі та їхні наставники знають, що справжнє міжмовне і міжкультурне спілкування відбувається за допомогою чинників, які перебувають поза межами джерела мови й культури. Практикуючі перекладачі вважають, що дві третини вмінь, необхідних для роботи у професії, здобуваються після закінчення вишу шляхом безконтрольного навчання на робочому місці методом спроб і помилок [3, с. 4].

Все, що потрібно більшості програм університетів з підготовки перекладачів, – це залучення більш комплексного підходу до формування компетенцій, якими має оволодіти майбутній фахівець для успішного здійснення професійної діяльності. Важливо, щоб перекладацькі освітні програми для підготовки перекладачів відображали потреби ринку та перекладачів як трудового ресурсу. Ці програми повинні залучати всі вміння, знання, сфери спеціалізації, з якими потрібно працювати усному перекладачу. На жаль, перекладачів часто вважають лише лінгвістами через обмежене розуміння особливостей їхньої роботи. Проте практикуючі усні перекладачі потребують вмінь і знань, які давали б їм можливість ефективно реагувати на соціальні потреби і запити навколишнього середовища. Професія усного перекладача не буде вивченою доти, доки її особистісний фактор не буде краще досліджений, інтегрований та вивчений в умовах підготовки фахівця у виші.

Становлення компетентності усного перекладача є динамічним процесом, оскільки фахівець сфери міжкультурної комунікації ніколи не зупиняється на досягнутому: він безперервно черпає знання з усіх засобів інформації, поповнюючи свій словниковий запас, доповнюючи здобуті знання про оточуючий світ. Перекладач, як і вчитель, перебуває в постійному інтелектуальному тонусі. Він готовий не лише до сприймання нового, а й до продукування потрібної від нього інформації.

Тому суть багатофункціональної моделі професійної компетентності усного перекладача вбачаємо в тому, щоб вона допомагала визначити знання, навички та вміння перекладача, які необхідні для успішного виконання своїх обов'язків.

Професія перекладача передбачає комплекс вмінь і знань, які виходять за межі перекладацького аспекту цієї професії. Так як хірург займається більше, ніж хірургічним втручанням, усний перекладач часто опиняється у паралінгвістичній ситуації, яка оточує його в роботі. Модель компетентності відображає макропроекцію професії. Вона не визначає графічно, які компетенції є більш важливими або ключовими для роботи перекладача, а лише відображає співвідношення між компетенціями, які необхідні для володіння цією професією.

Перший рівень базових компетенцій є вирішальним. Це якості, вміння і знання, які першочергово необхідні для того, щоб розпочати вивчення освітньої програми перекладача. Сюди відносять:

- а) володіння усіма робочими мовами на професійному рівні;
- б) освітній рівень/базові знання, необхідні для спілкування у всіх реестрах.

Перша складова означає наявність мовної кваліфікації, яка дає змогу працювати на професійному рівні в усній і письмовій формах робочих мов. Друга категорія передбачає наявність базової освітньої підготовки, що дозволяє перекладачеві спілкуватись на професійному рівні завдяки словниковому запасу і дискурсу перекладача. Ці дві базові компетенції іноді не оцінюються належно при виконанні навчальної програми чи прийнятті на роботу. В зв'язку з цим потрібно брати до уваги негативні наслідки, до яких призводить прийом на роботу перекладача без цих базових компетенцій. Пробіли у цих вміннях нелегко заповнити протягом випробувального терміну або після остаточного прийому на роботу. Прийняті на роботу перекладачі без спеціальних вмінь (у зв'язку з низьким стандартом їх відбору або недостатньою кількістю кваліфікованих кадрів) поставлені у дуже важке становище, з одного боку, виконувати свою роботу на рівні, який для них непосильний, а з іншого – продовжувати навчання, для того щоб оволодіти професією сповна. Хоча більшість людей вважає, що перекладачеві лише потрібно добре володіти робочими мовами, вони часто недооцінюють ступінь цього володіння. Іноді економічні умови нав'язують перекладачеві рівень мовних вмінь, якими він повинен володіти на момент прийому на роботу. Професійний рівень володіння мовою є лише передумовою для оволодіння технікою перекладу [6, с. 25].

Другий рівень компетенцій цієї моделі можна назвати рівнем особистісних компетенцій. Цей рівень містить сукупність трьох найважливіших для усного перекладача компонентів: *комунікативні здібності, навички міжособистісних стосунків і навички міжкультурного спілкування*. Взагалі групи вмінь є дуже важливими для успішної роботи усного перекладача і застосовуються у широкому колі професій, пов'язаних із безпосереднім спілкуванням між людьми, тому їх відносять до особистісних компетенцій. Професія усного перекладача тісно пов'язана зі сферою обслуговування. Крім того, вона вимагає постійної практичної діяльності; так як лікарі або правозахисники, усні перекладачі вступають у контакт з людьми і повинні володіти комплексом професійно важливих якостей та етичною дисциплінованістю, що задіяні постійно і в кожному окремому випадку зокрема, де потрібні послуги перекладача. Перекладачів не часто тренують чи перевіряють на наявність таких компетенцій. Наприклад, студенти вивчають курс міжкультурної комунікації, але не слухають курсу внутрішньо культурного спілкування. Важливо зазначити, що розвиток комунікативних вмінь як здатності до підтримки міжособистісних стосунків є не менш важливим чинником для успішного формування професійної компетентності фахівця у галузі усного перекладу.

Знання двох культур не робить перекладача фахівцем з двох культур, хоча цю характеристику вимагають при підборі перекладача, і це дає фахівцю статус «культурного брокера». Деякі перекладачі не володіють достатніми знаннями про те, як виступати міжкультурним медіатором, що вимагає зовсім іншої компетенції, ніж володіння вмінням міжкультурного спілкування.

Третій рівень – це рівень *ключових компетенцій*. Ключова компетенція є головним знанням, вмінням чи досвідом у специфічній галузі знань. Головна частина терміна відображає те, що особистість, володіючи цією компетенцією, відповідає мінімальним стандартам для того, щоб працювати перекладачем. В усному перекладі ключові компетенції – це категорія знань і вмінь, які використовуються в процесі забезпечення двомовної комунікації. Це найскладніша і найістотніша компетенція у роботі перекладача. Мовно-конверсійні або перекладацькі вміння потребують посиленого тренування і ґрунтовної роботи з навчальною програмою, хоча не завжди ці навички доводяться до досконалого рівня під час навчання у виші. Перекладач вдосконалює їх у повсякденній роботі. Разом з цим багато інших навичок, які входять до ключових компетенцій, потребують постійного тренування, серед них: динамічна пам'ять, вміння читати, слухати та аналізувати і багато інших аспектів, пов'язаних з різними видами перекладу. Без сумніву, цей вид власне перекладацьких компетенцій є основоположним у структурі професійної компетентності усного перекладача і до розвитку цих компетенцій перекладач має докласти максимум зусиль.

Часто вагомими компонентами перекладацької роботи є інші ключові компетенції, такі як *фасилітація, презентація, відстоювання інтересів та міжкультурне посередництво*. Вони передбачають сукупність навичок і знань, але у загальному сенсі вважаються не вміннями, а ролями усного перекладача. Наявність навичок фасилітації є необхідними для фахівця,

оскільки дозволяють у правильний момент прийняти активну участь і керувати напрямком спілкування або, навпаки, займати непомітну позицію. На жаль, цей термін часто не розуміють у цьому значенні. Крім того, перекладачі, будучи гнучкими фасилітаторами, здатні значно покращити міжособистісні стосунки своїх клієнтів і допомогти уникнути конфліктів. Це досягається шляхом роз'яснення очікувань та ходу процесу, що може бути сильним знаряддям у запобіганні стурбованості чи конфлікту. Належна презентація є важливим компонентом компетенції, яка впливає на якість здійснення послуги перекладу, особливо при взаємодії з великою кількістю учасників. Важливою мірою спілкування спирається на зовнішній вигляд, міміку, стиль, інтонацію і це має більший вплив, ніж слова, з допомогою яких розмовляють. Усні перекладачі – це професіонали комунікації і в роботі покладаються на стиль спілкування так само, як і на зміст, який отримують. Захист прав, наприклад імігрантів, потребує не лише знань, навичок і підготовки, а й досвіду та впевненості у тому, що перекладач здатний виконувати свою роботу, не порушуючи професійних кордонів.

Розглядаючи ключові компетенції, зокрема перекладацькі, не можна не згадати про їх основоположну складову – кодекс професійної поведінки перекладача. Дозволимо собі зробити при цьому посилання на перелік правил, розроблених Радою Північної Ірландії для підтримки національних меншин (NICEM for ethnic minorities) у 1994. [15, с. 69] Головні принципи кодексу:

Конфіденційність. Усний перекладач несе індивідуальну відповідальність перед клієнтами і роботодавцями у зв'язку з своєю роллю мовного і культурного посередника. Підтримка конфіденційності є важливою для всіх, хто залучений у процес міжмовного спілкування. Винятком є ситуації, коли зберігання отриманої перекладачем інформації суперечить закону або заважає судовому слідству.

Професійна компетентність і відповідність професії. Перекладач поводить професійно відповідно до оточуючого середовища і утримується від поведінки, яка могла би призвести до виходу за межі норми. Перекладач усвідомлює, що його зовнішній вигляд відіграє важливе значення у роботі і тому прагне завжди виглядати охайно, проте не надто кидатись у вічі. Перед отриманням завдання перекладачу варто визначити свою кваліфікацію, оцінивши свій поточний рівень вмінь і навичок, а також знань із предмета комунікативної ситуації. Якщо фахівець не володіє відповідним рівнем кваліфікації та не може забезпечити належний рівень професійних послуг, він змушений відмовитись від поставленого перед ним завдання. Коли перекладач погоджується з виконанням завдання, він зобов'язаний надати якісні послуги незалежно від рівня освіченості, національності, віросповідання, статі, віку, дієздатності, сексуальної орієнтації чи соціально-економічного статусу клієнта.

Усний перекладач несе відповідальність за свою роботу і, коли це потрібно, усуває помилки свого перекладу швидко, обачно і стримано. Фахівець зберігає нейтралітет під час здійснення перекладу і утримується від надання порад, висловлювання власних суджень та особистої думки чи нав'язування релігійних поглядів, виконуючи професійні обов'язки. Усний перекладач залишається неупередженим і безстороннім та зобов'язаний виявляти реальний або ймовірний конфлікт інтересів.

Пунктуальність. Цей принцип вимагає суворого дотримування не лише у повсякденній роботі перекладача, а й у всіх сферах соціального життя людини. Згідно з цим положенням усному перекладачеві належить прибувати на місце здійснення професійних обов'язків на 10–15 хвилин заздалегідь. У разі запізнення більше ніж на 5 хвилин повідомляти клієнта і відповідно у випадку неможливості з'явитись на зустрічі, якомога швидше повідомити замовника.

Достовірність. Усний перекладач повинен передавати повідомлення в повному і точному обсязі, приділяючи увагу лінгвістичним змінам на обох мовах і передаючи інтонацію та настрій тексту оригіналу. Іноді послідовний переклад може не передавати задуману ідею, тому фахівець має виділити загальну ідею і виразити її легкозрозумілою і культурно прийнятною мовою для слухача. Крім того, фахівець докладє усіх зусиль для того, щоб переконатись, що клієнт зрозумів усі запитання, вказівки та іншу інформацію, передану за його допомогою.

Завершеність передання усього, що сказано. Усний перекладач зобов'язаний перекладати все, що говориться всіма учасниками комунікативної ситуації без пропускання, додавання, зменшення обсягу чи зміни чого-небудь.

Четвертий рівень вважається рівнем спеціальних компетенцій, якими керує перекладач залежно від сфери інтересів або рівня підготовки. Вони включають: а) мови, б) сфери діяльності і в) сферу досвіду. Мови володіння відносяться до аналітичного рівня, широти досвіду перекладача у кожному поєднанні мов, з якими він працює. Це ніяк не пов'язано з професійним рівнем. Це особлива сфера досвіду чи дискурсної моделі, які фахівець зобов'язався вдосконалювати. Цей рівень компетенцій потребує тривалого розвитку на протязі всієї професійної кар'єри перекладача, оскільки розвиток мікролінгвістичних вмій відбувається постійно. Покращення і підтримка рівня кваліфікації кожної з робочих мов вимагає злагоджених зусиль з боку фахівця. Ці вміння включають розширення словникового запасу, а також модернізацію використання мови у всіх реєстрах та сферах спеціалізації.

Сфери спеціалізації визначаються різними галузями діяльності перекладача – такими, як медична, юридична, громадського обслуговування, іміграційна, освітня та ін. Кожна з перерахованих категорій потребує володіння специфічною термінологією та базовими знаннями, що залучаються у процес перекладу. Це важливі компетенції, оскільки усний перекладач добре функціонує лише у середовищі, з яким знайомий. Також фахівцю важливо розуміти культуру громадської спільноти, з якою доводиться працювати.

Таким чином, компетентність в усному перекладі може бути визначена як узгодженість між якістю виконання роботи та рівнем підготовки. Розуміння останнього є ключовим при професіоналізації загалом і у розвитку навиків перекладача зокрема. Велика кількість досліджень у цій сфері пояснюється залученням до їх розгляду психологічних концепцій.

Педагоги, перекладачі і психологи сходяться на думці про важливість володіння психологічними передумовами для освоєння професії усного перекладача. Користуючись даними, отриманими на основі опитування двадцятьох перекладачів, які працювали на засіданні Міжнародної організації праці (МОП) 1931р., визначено перелік професійно-важливих якостей: *розумові здібності* (інтелект, інтуїція, пам'ять), *моральні та емоційні* (тактовність, проникливість, пильність і врівноваженість) [13, с. 98]. З огляду на прийнятий пізніше Кодекс поведінки перекладача для людей з вадами слуху 1965р., перекладач повинен володіти високою моральністю, чесністю, добросовісністю, надійністю і емоційною зрілістю [2, с. 37]. Часто такі ж вимоги висуваються до перекладачів у судовій системі.

Перелік особистісних передумов формування професійної компетентності перекладачів у галузі зв'язку, судової системи, військової сфери та перекладу конференцій включає *фізичні якості* – такі, як витривала і сильна нервова система, *інтелектуальні здібності*, зокрема мовні вміння і широкі загальні знання; *психічні властивості*: мнемічні здібності, розсудливість, концентрація, розподіл уваги. З посиланням на переклад під час конференцій В.Кайзер визначає знання (володіння мовами і фонові знання) та особистісні якості включаючи здатність осягати інтуїтивно, пристосовуваність, зосереджуваність, мнемічні здібності, здатність до публічних виступів і приємний голос [9, с.77]. Говорячи про перекладачів, які займаються лінійним перекладом, А.Гентайл головними компонентами компетентності перекладача вважає мовні вміння, культурну компетенцію, перекладацьку техніку, мнемічні здібності та професійну етику [5, с.69].

Спроби охарактеризувати особистість усного перекладача здійснювались за допомогою таких стандартних психологічних інструментів, як шкала нейротизму опитувальник Айзенка, шкала Векслера для вимірювання інтелекту у дорослих, Каліфорнійський особистісний опитувальник та методика для дослідження тривожності Спілберга, однак всі вони мали невеликий успіх з позиції інформативності. Більш специфічними для дослідження вважаються психологічні тести, які покликані визначати відмінності між особистостями усних та письмових перекладачів. Головними чинниками у цих дослідженнях є, як вважає І. Курц, модель ціннісно-орієнтованого спілкування. Його дослідження показують, що коли домінуючою орієнтацією письмових перекладачів було спрямування на виконання завдання та людей, то типовий усний перекладач виявився особистісно-орієнтованим і діяльнісно-орієнтованим, тобто зосередженим на соціальній взаємодії та виконанні завдання [10, с. 55]. Е.Фельдвег у своїх дослідженнях

підтвердив існуючу загальноприйняту думку про важливість єдності когнітивних вмінь та емоційного стану в роботі усного перекладача [4, с. 20]. Крім цього, головними інтелектуальними вміннями в роботі усного перекладача є широке коло загальних знань, культурна компетенція, аналітичні і мнемічні здібності. Таким чином, дослідники зосереджені на тому, як ці здібності залучаються до розвитку специфічних умінь, що становлять досвід усного перекладача.

Відправною точкою для розвитку перекладацької вправності є володіння двома мовами, яке згідно з теорією природного перекладу передбачає здатність до елементарного перекладу [7, с. 82]. Як ця, так і інші базові здібності обумовлюють професійний розвиток, який вивчається в рамках дослідження компетентності – галузі когнітивної психології, що з'явилась на основі напрацювань у сфері обробки інформації та штучного інтелекту [8, с. 36]. Відповідно до великого різноманіття сфер спеціалізації усні перекладачі покладаються на широко-інтегроване подання знань, застосування абстрактних моделей та використання вдосконалених мислительних процесів під час вирішення завдань.

Професія усного перекладача вимагає широких знань (лінгвістичних, екстралінгвістичних, загальнокультурних, зокрема в галузі країнознавства, історії та літератури, а також знань, необхідних для здійснення перекладу в спеціальних сферах – економіці, юриспруденції, політиці, освіті, медицині та ін.) Професійний світогляд перекладача як система узагальнених поглядів на світ професії, що постійно динамічно розвивається, відіграє вирішальну роль у ставленні до міжкультурної, іншомовної та міжособистісної комунікації та до себе як суб'єкта професійної перекладацької діяльності, тому можна вважати, що усний перекладач є не допоміжною, а радше центральною фігурою міжнародного спілкування і взаєморозуміння.

Беручи до уваги різні погляди науковців на тлумачення професійної компетентності усного перекладача, можна зробити висновок, що професійна компетентність усного перекладача – це індивідуальні властивості суб'єкта професійної перекладацької діяльності, які необхідні для її реалізації на нормативно заданому рівні і корелюють з її основними результативними параметрами: якістю, точністю, продуктивністю, надійністю. Це майстерність перекладача, що складається із сукупності професійних знань та вмінь і здатності застосовувати їх у практичній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Abbot, Andrew. 1998. *The Information Profession / The System of Profession: An Essay on the Division of Expert Labour*, Chicago: University of Chicago Press, p. 215–246.
2. Cokely, D. 1986. English. The effects of lag time on interpreter errors. *Sign Media Inc*, p. 53.
3. Dean, R. K. & Pollard, R. Q. 2001. Application of demand control theory to sign language interpreting: Implications for stress and interpreter training / *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 6(1), p. 1–14.
4. Feldweg, E. 1989. The significance of understanding in the process of interpreting / L. Gran & J. Dodds (Eds.), Udine: Campanotto, p. 139–140.
5. Gentile, A. 1997. Community interpreting or not? Practices, standards and accreditation / S. A. Carr, R. Roberts, A. Dufour, & D. Steyn (Eds.), Amsterdam: Benjamins, pp. 109–118.
6. Gonzalez, R., Vasquez, V. And Mikkelson, H. 1991. *Fundamentals of Court Interpretation: Theory, Policy and Practice*. Durham, NC: Carolina Academy Press, 358 p.
7. Harris, B. & Sherwood, B. 1978. Translating as an Innate Skill / Gerver, D. & Sinaiko, H. (Eds.), *Language, Interpretation and Communication*. New York: Plenum Press, p.155–170.
8. Hoffman, R. R. 1997. The cognitive psychology of expertise and the domain of interpreting / *Interpreting*, 2(1–2), p. 189–230.
9. Keiser, W. 1978. Selection and training of conference interpreters / Gerver, D. & Sinaiko, H. (Eds.), *Language, Interpretation and Communication*, New York: Plenum Press, p. 138–145.
10. Kurz, I. 1989 / 2. Language competence vs competent language services, 4(4), 388 p.
11. Mikkelson, H. 1996. Community Interpreting: an Emerging Profession in Interpreting, Vol. 1(1), p. 125–129.
12. Marcum, Deanna B. 1997. Transforming the Curriculum / *Transforming the Profession in American Libraries* (January), p. 35–36, 38.
13. Pochhacker, F. 2004. English. *Introducing Interpreting Studies*, p.165.
14. Seleskovitch, D. 1978. *Language and Cognition* / D. Gerver and H. Sinaiko (eds.). *Language Interpretation and Communication*. New York: Plenum, p. 333–342.